

OPINIA

Dotyczy: oceny wartości zabytkowych zespołu pałacowo-parkowego w Komorowie, gm. Michałowice, wraz z Aleją Marii Dąbrowskiej, oraz zasadności wpisania tych obiektów do rejestru zabytków

Podstawa wykonania opinii: pismo Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie nr WRD.5130.1.17.2018 z 22.08.2018.

Opinię sporządzono w oparciu o:

- materiały z archiwum NID
 - Ewidencja parku w Komorowie. Archiwum NID nr 2632.
 - Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Urbanistyki, Dwór w Komorowie. Szczepkowska, 1968.
- Literaturę, archiwalne materiały kartograficzne i ikonograficzne pozyskane w trakcie opracowania.

Przedmiotem opinii jest określenie i ocena wartości historycznej i zabytkowej parku dworskiego w Komorowie, gm. Michałowice, oraz alei Marii Dąbrowskiej w Komorowie, pod względem zasadności wpisania tych obiektów do rejestru zabytków.

Uwarunkowania konserwatorskie i ochronne:

W obszarze rozpatrywanego terenu, do rejestru zabytków wpisane są:

1. Układ urbanistyczny Osiedle Strzecha Polska w Komorowie. Nr rej A-975, decyzja MWKZ z 16.10.2008 r.
 2. Zespół pałacowo-parkowy w Helenowie. Nr rej. 1033/904, decyzja z 24.05.1971 r.
- Inne formy ochrony:
3. Zespół przyrodniczo-krajobrazowy wsi Komorów. Uchwała nr XLIII/183/97 Rady Gminy Michałowice z dnia 09.07.1997 r.
 4. Pomnik przyrody – Aleja Marii Dąbrowskiej (125 lip drobnolistnych i 20 kasztanowców zwyczajnych)
 5. Pomnik przyrody – Aleja Starych Lip.

Opinia:

W XVI wieku majątek ziemski ulokowany w dolinie rzeki Utraty składał się z 5 niezależnych włości nazywanych Komarowo, Komorowo lub Comorowo, należących do rodu Piotra (Komorowskiego). Genezę majątku wywodzi się z XV wiecznego nadania rycerskiego

XVII-XVIII wiek wiąże się z nazwiskiem hetmana koronnego Michała Ogińskiego, generała lejtnanta, wojewody wileńskiego, kompozytora, pisarza, poety i dramaturga, właściciela nadanych mu przez króla rozległych dóbr pruszkowskich (T. Żychliński. Złota Księga Szlachty Polskiej, T.II), których Komorów w tym czasie był już częścią.

Od około 1800 roku pruszkowskie dobra ziemskie przeszły w ręce hr. Tomasza Adama Ostrowskiego, pułkownika wojsk koronnych, marszałka sejmu, senatora i prezesa senatu, zwane odtąd Helenowem (T. Żychliński. Złota Księga Szlachty Polskiej, T.II), a Ostrowski wznosił nową rezydencję z ogrodem. Częścią dóbr helenowskich był nieodległy folwark w Komorowie.

Po śmierci Tomasza Ostrowskiego w 1817 roku, dobra helenowskie obejmują jego synowie: Tadeusz Jan Karol, późniejszy biskup Katedry Warszawskiej i Władysław Tomasz, poseł i marszałek sejmu 1830, inicjator uchwały o detronizacji Mikołaja I. Około 1830 roku, Folwark Komorów został formalnie wydzielony w strukturze dóbr helenowskich jako odrębny ośrodek gospodarczy i majątek ziemski z własnym zarządem i siedzibą klucza w Komorowie. W dobrach Władysława Ostrowskiego był dużym majątkiem składającym się z obszaru dwóch wsi – Komorów z 841 morgami i Sokołów (Sokołowo) z 867 morgami gruntu pod polami uprawnymi, ogrodami, lasami, łąkami i pastwiskami, z młynem w Komorowie, torfiarnią, cegielnią i karczmą w której była stajnia, wozownia i dom strzelca¹. Granicą między Komorowem a Sokołowem była rzeka Utrata.

Karta okrestnoŝciej goroda Warszawy 1838

W zakolu rzeki Utraty, w oddaleniu od zabudowań gospodarczych folwarku i niezależnie od istniejącej tu rządcówki, w której mieszkał administrator Folwarku Komorów, Ostrowscy wznieśli skromny drewniany dwór. Niewielka posiadłość musiała już wtedy mieć reprezentacyjny, ozdobny ogród ze stawami, rozplanowany w dolinie rzeki Utraty. Jej odsunięcie od centrum gospodarczego folwarku wynikało, jak należy sądzić, z potrzeby realizacji celów reprezentacyjnych i towarzyskich.

Rezydencję w Helenowie i dwór w wydzielonym folwarku w Komorowie połączyła długa, parokilometrowa aleja, wysadzana po obu stronach drzewami. Wzajemne położenie Helenowa i Komorowa z aleją „od bramy do bramy” wskazuje na wysoką rangę domu komorowskiego w strukturze dworu helenowskiego i folwarku w łącznej gospodarce dóbr helenowskich zarządzanych przez Ostrowskich.

Z zachowanych map wynika, że centralną część terenu w zakolu rzeki Utraty zajmował drewniany dwór z ogrodem, ku zachodowi na skraju parku usytuowany był

¹ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T.IV. 1883.

NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel. +48 22 826 02 39, 22 826 92 47, fax: +48 22 826 17 14
e-mail: info@nid.pl
www.zabytek.pl, www.nid.pl

młyn ze stawem na rzece. Zabudowania folwarczne przylegały do dworskiego parku od strony północno-zachodniej i należy domniemywać, że rodzaj, układ i charakter zabudowań folwarku Komorów uwarunkowany był rolniczą funkcją tej części majątku Ostrowskich. Całość funkcjonalnie związana była drogą komorowską z Helenową, z obszernym podwórzem wjazdowym przed bramą, z wjazdem do dworu wprost, i do folwarku na zachód.

W 1831 roku, po Powstaniu Styczniowym, Władysław hrabia Ostrowski nie poddał się dekretowi carskiemu Katarzyny II i nie złożył przysięgi na wierność. Z mocy dekretu, dobra ziemskie Helenowa objęte zostały sekwestrem i uległy konfiskacie a właściciele wyrugowani z dóbr. Ostrowscy musieli opuścić Helenów, jednak nie chcąc oddać majątku spalili drewniane zabudowania Komorowa z całym wyposażeniem.

Zrujnowany majątek helenowski, stanowiący teraz własność carskiego Skarbu został podzielony na mniejsze jednostki (prawdopodobnie wtedy nastąpił pierwszy podział na odrębne jednostki hipoteczne Helenów, Dobra Komorów i Sokołów oraz Folwark Komorów²).

Helenów z pałacem i reprezentacyjnym parkiem wykupił Wincenty Arkuszewski herbu Jastrzębiec³. Komorów, podzielony hipotecznie na działki, był zarządzany z Warszawy przez administratora, urzędnika carskiego Sobolewskiego (źródła podają również informację, że Sobolewski był właścicielem dóbr, ale jest to informacja nie poparta archiwaliami) a następnie wypuszczony w dzierżawę (sprzedany) Tarczewskim (do 1856 roku), Brzezińskim (do 1863 roku), Łuszczewskim⁴ (do 1894 roku), Józefowiczom (do 1912 roku). Około 1900 roku, z wykorzystaniem starych fundamentów spalonego dworu Ostrowskich, Józefowicz wzniósł nowy, murowany pałac z asymetrycznie usytuowaną wieżą, eklektyczny, w stylu nawiązującym do form secesyjnych. Wtedy też, pałac komorowski otoczono nowym, rozległym, krajobrazowym parkiem ze stawami, grodząc terytorium kutym, żelaznym ogrodzeniem.

Wcześniej, około 1894 roku, Rząd Gubernialny wydzielił z masy dóbr komorowskich grunty wsi Komorów i Sokołów, dzieląc je na około 5 morgowe działki osiedleńcze na rzecz włościan obu wsi⁵. Wtedy właśnie utrwaliła się formalna granica pomiędzy wsią Komorów a dobrami Folwarku Komorów wytyczona drogą gospodarczą w zachodniej i południowej granicy folwarku na skraju wydzielonych gruntów włościańskich oraz podział na odrębne jednostki gruntowe: las, stawy z młynem na rzece Utracie i pola uprawne Dobra Komorów – Sokołów oraz wyodrębniony gospodarczo Folwark Komorów.

Kolejnymi właścicielami Komorowa są: Józef i Maria z Gałęzowskich Markowiczowie, którzy wspólnie z rodziną Kapuścińskich (strona męża siostry Markowicza - Anastazji), około 1908 roku kupują dzierżawę folwarku Komorów.

² Księga hipoteczna Dóbr Komorów – Sokołów. Sąd Rejonowy w Pruszkowie, Wydział Ksiąg Wieczystych. Księga hipoteczna nosi tytuł Dobra Komorów i Sokołów. W części zapisana w języku rosyjskim. W tekście odrębnie opisane występują wsie Komorów i Sokołów oraz Folwark, co wskazuje na odrębność hipoteczną i gospodarczą.

³ wzmianka w gazecie „Korespondent” z dnia 1 sierpnia 1834 roku

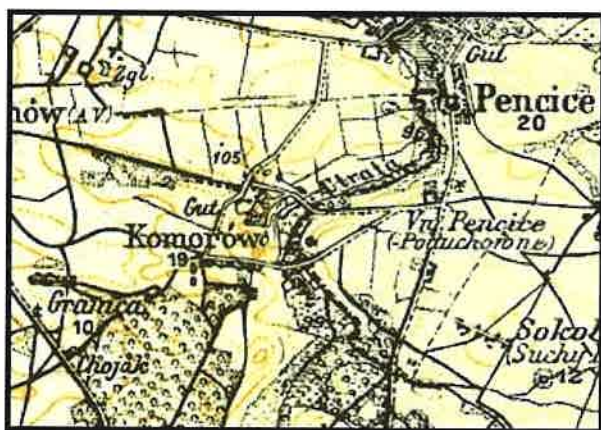
⁴ Łuszczewscy byli właścicielami sąsiednich dóbr pęcickich oraz rozległych dóbr w powiecie sochaczewskim, między innymi majątków Łuszczewo Wielkie, Brochów, Zaborów.

⁵ Księga hipoteczna Dóbr Komorów – Sokołów pod datą 20 stycznia/13 lutego 1867.

W 1912 roku Markowicz kupuje na własność dzierzawiony przez siebie majątek, spłaca siostrę Anastazję, następnie kupuje drugą część dóbr figurującą w księdze wieczystej pod nazwą Dobra Komorów i Sokołów, podwajając areał. Majątek Markowicza liczył wtedy około 600 mórg ziemi⁶ z lasami, gruntami ornymi, z folwarkiem oraz domem mieszkalnym. Równocześnie, w oparciu o istniejące w księdze zapisy dokonuje faktycznego rozdziału swoich dóbr na dwie księgi: Dobra Komorów – Sokołów z rezydencją oraz Folwark Komorów, stanowiący wyłącznie część gospodarczą majątku, zakładając tam wzorcowe gospodarstwo hodowli krów mlecznych (stając się jednym z największych dostawców mleka w Warszawie) i pasiekę.

Granica wewnętrznego podziału majątku na jednostki była stara droga komorowska – aleja do Helenowa (obecnie Aleja M. Dąbrowskiej), wzdłuż której odnowiono i rozbudowano 6 istniejących, drewnianych budynków zwanych „rządcówkami”, budowanych jeszcze przez Brzezińskich, a przeznaczonych na mieszkania dla rządcy folwarku oraz ważniejszych pracowników gospodarczych i ich rodzin. Z sześciu budynków mieszkalnych do dzisiejszego dnia przetrwały jedynie trzy.

Na północ od drogi helenowskiej rozciągały się grunty Dóbr Komorów i Sokołów graniczące z dobrami pęcickimi, na południe grunty i lasy Folwarku Komorów.

Mapa Kwatermistrzowska Królestwa Polskiego 1867 r.

Oznaczone: dwór i folwark Komorów, droga komorowska z drewnianymi budynkami rządcówek po stronie południowej.

Markowicz utrzymał i utrwalił dokonany w 1894 roku podział majątku na dwie odrębne jednostki, gospodarczą i rezydencjonalną ale dopiero w 1920 roku nastąpiło formalne tego potwierdzenie poprzez założenie odrębnych ksiąg hipotecznych.

Pałac z parkiem pełniły rolę mieszkalną i reprezentacyjną, układ rezydencji oznaczony został na mapie topograficznej. Folwark był samodzielnym, wydzielonym hipotecznie gospodarstwem rolniczym, zarządzanym przez ekonoma. Rozbudowano zabudowania gospodarcze folwarku wnosząc nowoczesne obory, tworzące formę zamkniętego dziedzińca. Dla ułatwienia transportu towarów do folwarku i później gotowych produktów rolnych z folwarku, Markowicz zbudował własnym sumptem bocznice kolejki konnej bezpośrednio z folwarku do dworca kolejowego w Pruszkowie. Tory kolejki poprowadzono po gruntach Folwarku Komorów, równolegle do drogi do Helenowa.

⁶ Porównując szacunki powierzchni gruntów majątku, 600 mórg dóbr Markowicza odpowiada 841 morgom powierzchni Folwarku Komorów Ostrowskiego, z którego dokonano wydzielenia gruntów włościarskich wsi Komorów. Sokołów z 867 morgami gruntu z wydzieleniami włościarskimi wsi Sokołów był już wtedy odrębną jednostką gospodarczą.

NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel. +48 22 826 02 39, 22 826 92 47, fax: +48 22 826 17 14
e-mail: info@nid.pl
www.zabytek.pl, www.nid.pl

Fragment rosyjskiej mapy topograficznej z 1914 roku. Historyczny układ przestrzenny Helenów – Komorów. W planie rezydencja komorowska i folwark po przebudowie Markowicza.

Rezydencja z parkiem otoczona była ogrodzeniem, od strony folwarku murem, z bramą w obszernym podwórku wjazdowym w osi drogi od strony Helenowa. Około 1912 roku przebudowując rezydencję, Markowicz zmienił kierunek głównego, reprezentacyjnego wjazdu, przenosząc go na wschodnią oś pałacu, z bramą od strony drogi do Pęcic i Sokołowa. Od bramy z dwoma furtami do pałacu prowadził krótki podjazd zakończony owalnym zajazdem przed frontem budynku. Zachowana stara brama pełniła rolę gospodarczą. Zmiany w kompozycji i układzie funkcjonalnym oznaczone zostały na mapie topograficznej z 1914 roku.

Reprezentacyjna brama wjazdowa do rezydencji

Stara brama boczna do folwarku.

Markowiczowie w tym czasie mieszkali w Warszawie. W celach letniskowych i wypoczynkowych zajmowali kilka pomieszczeń w oficynie przy pałacu. Pałac był wynajmowany, mieścił się tutaj Zakład Przyrodolecznicy dr Knopfa, wyposażony w najnowsze urządzenia do zabiegów rehabilitacyjnych, a rozległy park pejzażowy pełnił funkcje terapeutyczne. Blisko 10 ha terenu parku urządzone było alejkami spacerowymi wśród starodrzewu, na uporządkowanych stawach pływały łódki a w parku puszczono swobodnie pawie i łabędzie.

W 1918 roku Markowiczowie przenieśli się i zamieszkali w wyremontowanym i na nowo urządzonym pałacu, który stał się ponownie ośrodkiem życia kulturalnego i towarzyskiego. W rezydencji w Komorowie gościli okoliczni ziemianie, postowie i senatorowie, znane osobistości z życia politycznego i kulturalnego kraju. Znaczenie

NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel. +48 22 826 02 39, 22 826 92 47, fax: +48 22 826 17 14
e-mail: info@nid.pl
www.zabytek.pl, www.nid.pl

salonu wyznaczała wysoka pozycja społeczna Józefa Markowicza i jego rodziny, hierarchia zajmowanych stanowisk politycznych, wykształcenie i erudycja obojga małżonków.

Markowicz był w regionie niezwykle aktywną społecznie postacią. Dzięki pozycji w środowisku ziemian wybrany został na prezesa Towarzystwa Rolniczego w Grodzisku Mazowieckim, działał też w Związku Ziemian w Warszawie. Uznanie jakim go darzono w środowisku, pozwoliło na zdobycie mandatu wyborczego z listy Związku Jedności Narodowej w 1922 r, później Katolicko-Narodowej w 1928 r i reprezentowania środowiska ziemian ziemi grodziskiej w I i II kadencji Sejmu RP.

Widok parku komorowskiego. Obraz w zbiorach rodziny spadkobierców.

Pałac około 1920 roku. Poczтівka z około 1900 roku ze zbiorów prywatnych rodziny spadkobierców.

Eklektyczny w stylu pałac z urządzonymi ze smakiem wnętrzami uzyskał z czasem nową oprawę rozległego pejzażowego parku ze stawami, z romantyczną wyspą z altaną, pawilonami parkowymi i kopcem widokowym. Park otwierał się płaszczyznami muraw na otwarty krajobraz łąk nad Utracą, z sadami na skraju założenia, z odległym widokiem zabudowań wsi Komorów jako elementem kompozycji krajobrazu otaczającego rezydencję. W dali nad stawem na Utracie, poza terenem parku, we wsi Komorów, usytuowany był młyn, dokąd z parku bieżyły ścieżki spacerowe obiegające staw. Zachowane do dziś relikty tej kompozycji świadczą o umiejętnościach nieznanego z nazwiska planisty.

W latach 20tych XX wieku nastąpiło wzmocnienie i utwalenie podziału funkcjonalnego majątku komorowskiego pomiędzy produkcyjny, hipotecznie wydzielony Folwark Komorów z zabudową gospodarczą skupioną wokół obszernego podwórza i funkcjonujący w oparciu o grunty Dóbr Komorów – Sokołów, oraz mające jednoznaczną funkcję reprezentacyjną założenie pałacowo – parkowe. Wyraźnie też, w kompozycji przestrzennej dóbr rysuje się wysadzana drzewami aleja, dawna droga do Helenowa.

Przewidując wzrost popularności istniejących już letnisk podwarszawskich Milanówka i Podkowy Leśnej, w 1923 roku Markowicz wydzielił na zachodnim krańcu dóbr przy drodze helenowskiej, około 15 ha z gruntów Folwarku Komorów, tzw. „dział Resztówka Komorów A” i odsprzedał teren podzielony na działki budowlane

NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel. +48 22 826 02 39, 22 826 92 47, fax: +48 22 826 17 14
e-mail: info@nid.pl
www.zabytek.pl, www.nid.pl

Stowarzyszeniu Spółdzielczemu Budowlano – Mieszkańcowemu Nauczycieli „Strzecha Polska” pod budowę willi letniskowych. W 1927 roku, wykorzystując koniunkturę rozwijających się miejscowości letniskowych, inwestuje w Spółkę Akcyjną Elektryczne Koleje Dojazdowe, wydzielając z majątku komorowskiego kolejne 7 ha gruntu pod budowę linii kolejowej EKD i przystanku z budynkiem stacyjnym. Do uruchomionej w 1927 roku linii kolejki EKD podwiązuje w 1928 roku bocznice tramwaju konnego.

Planu parcelacyjny Miasta Ogródu Komorów. Ok.1929 roku. Zbiory prywatne rodziny spadkobierców.

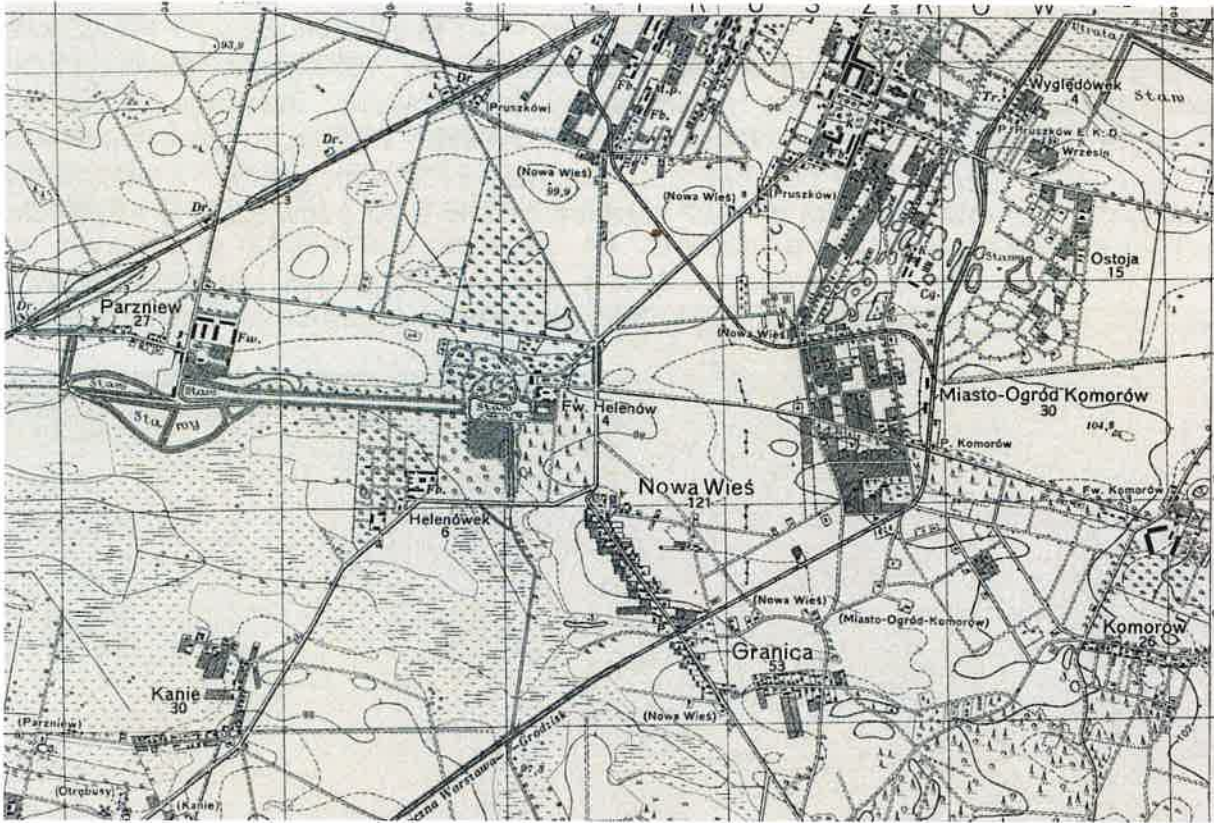
Kryzys i niepowodzenia finansowe zmuszają Markowicza w 1928 roku do sprzedaży ziemi. Wykorzystuje przy tym trwającą koniunkturę i wspierając się na idei miast-ogrodów Ebeneзера Howarda zakłada Miasto Ogród Komorów, dzieli 73 hektary na działki parcelacyjne pod budowę willi letniskowych a całe przedsięwzięcie staje się sukcesem gospodarczym. Osada zwana Wille Komorów rozwija się na zachód od folwarku, po południowej stronie drogi do Helenowa i wzdłuż torów tramwaju konnego aż do południowej granicy dóbr. Droga helenowska, w granicach dóbr Markowicza jako aleja wysadzana po obu stronach podwójnymi rzędami lip staje się główną, reprezentacyjną ulicą Miasta Ogródu Komorów. Dalej, za torami EKD aż do Helenowa, droga wysadzana brzoźami, nie miała tak reprezentacyjnego charakteru. W początku lat 30tych ulega likwidacji tramwaj konny, pozostawiając wyraźny ślad zapisany w układzie przestrzennym Miasta Ogródu Komorów.

Józef Markowicz zachęcony powodzeniem inwestycji, wykorzystując sprzyjające warunki rynkowe i modę na budowę letnich willi, planuje parcelację dalszych 50 ha pól gospodarczych a położonych na północ od alei do Helenowa i graniczących z dobrami pęcickimi Potulickich. Plan parcelacji pod nowe Osiedle Willowe Komorów, uwidoczniiony na mapie dóbr komorowskich⁷ z 1930 roku pozostaje niezrealizowany, przerwany biegiem wypadków 1939 roku.

⁷ Mapa w prywatnych zbiorach spadkobierców.

NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel. +48 22 826 02 39, 22 826 92 47, fax: +48 22 826 17 14
e-mail: info@nid.pl
www.zabytek.pl, www.nid.pl

Mapa WIG 1933 rok. Widoczny, zachowany historyczny układ przestrzenny Helenów – Komorów. W planie układ urbanistyczny i zabudowa Osiedla Strzecha Polska po obu stronach drogi helenowskiej, kolej EKD z łącznikiem do Pruszkowa oraz zarys parcelacyjny pod Miasto Ogród Komorów. Powyżej Komorowa widoczne Osiedle Ostoja na gruntach pęcickich.

Ostatecznie, pod koniec 1939 roku, we własności Markowicza pozostaje około 150 hektarowy obszar pól uprawnych, łąk i lasu, 12 hektarowa rezydencja z pałacem i parkiem ozdobnym, uregulowane dwoma odrębnymi księgami wieczystymi a także 10 hektarowy, samodzielny zespół gospodarczy z zabudowaniami i przyległymi ogrodami i kilkanaście działek parcelacyjnych w granicach Miasta Ogrodu.

W 1939 roku ginie w Warszawie żona Markowicza Maria, kilka miesięcy później umiera chory na cukrzycę Józef. Majątek komorowski w całości dziedziczy rodzeństwo Józefa a majątek objęła siostra Józefa, Anastazja Kapuścińska.

Pałac komorowski przed 1939 rokiem. Zbiory rodzinne spadkobierców.

NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel. +48 22 826 02 39, 22 826 92 47, fax: +48 22 826 17 14
e-mail: info@nid.pl
www.zabytek.pl, www.nid.pl

W konsekwencji działania ustawy o reformie rolnej z 1944 roku, całość majątku Dóbr Komorów – Sokołów z Folwarkiem Komorów i rezydencją, została przejęta na rzecz Skarbu Państwa i łącznie z sąsiednim, przejętym na rzecz Skarbu Państwa majątkiem Helenów przekazane w użytkowanie Wojska Polskiego na Gospodarstwo Pomocnicze MON.

Folwark Komorów wraz ze wszystkimi zabudowaniami gospodarczymi i rezydencjonalnymi, z zarządu MON przekazano w 1948 roku utworzonemu w Komorowie PGR, później jako nierentowne gospodarstwo mleczne połączono z gospodarstwem doświadczalnym SGGW w Brwinowie. Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego użytkowała całość folwarku z zabudowaniami, rezydencją i otaczającymi gruntami do około 1990 roku a zrujnowane pozostałości zabudowań dawnego folwarku rozebrano w 1998 roku.

W tym czasie zaprzestano również uprawy gruntów ornych. Ponad połowę areалу wbrew powojennemu przeznaczeniu rolniczemu, wynikającemu z dekretu nacjonalizacyjnego, przeznaczono pod budowę osiedla mieszkaniowego Spółdzielni Mieszkaniowej SGGW „Ostoja”.

W latach 1960-1962 wydzieloną działkę dawnego parku z budynkiem pałacu, przekazano w użytkowanie Państwowego Szpitala dla Psychicznie i Nerwowo Chorych im. J. Mazurkiewicza w Pruszkowie⁸ a sam pałac rozbudowano o 1 kondygnację, zacierając ślady historycznej architektury.

W obszarze zainteresowania opinii, obecny stan uregulowań⁹ przedstawia się następująco:

Działka 1/1 pałac i park rezydencjonalny KW 35187

Działka 1/2 folwark z zabudowaniami KW 43693

Pozostałe stanowiły pola uprawne, łąki i pastwiska, resztówki sadów, zabudowania czworaków, opisane odrębnymi księgami wieczystymi.

W wykazie gruntów zachowano dawną numerację działek sprzed 1944 roku.

W układzie przestrzennym pozostał wyraźny, zapisany w księgach wieczystych, podział funkcjonalny na część gospodarczą, produkcyjną folwarku, grunty rolne oraz część nieprodukcyjną z pałacem i parkiem, z którego to podziału ówczesne władze PRL nader chętnie korzystały, rozprzedając po kawałku dawne grunty i zabudowania gospodarcze i mieszkalne. Sam pałac i jego otoczenie parkowe, choć uszczuplone w powierzchni, zachowały pełną odrębność.

Historycznie potwierdzony podział funkcjonalny, oddzielający gospodarczy folwark od reprezentacyjnego parku i pałacu znalazł odzwierciedlenie w zatwierdzonym przez Radę Gminy Michałowice w 1996 roku dla tego terenu Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego. Plan przewiduje teren Folwarku pod budownictwo mieszkaniowe (d1.11.MN, d1.12.MN, d1.8U, d1.9.MN/U) a park z pałacem pod działalność kulturalno – oświatową (D1.10 UZ/US)¹⁰

⁸ Sprawa przydziału działki w Komorowie dla państwowego Szpitala dla Nerwowo i Psychicznie Chorych im. Jana Mazurkiewicza. Archiwum M.st. Warszawy. Zbiór kolekcja II – kartografia różna. Sygn.910.

⁹ Na podstawie danych WBGiTR w Warszawie oraz WGiGG Urzędu Gminy Michałowice.

¹⁰ Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego w Gminie Michałowice – obszaru Komorów cz II, fragment wsi Komorów ograniczony ulicami Sanatoryjną, Al. Starych Lip i rzeką Utratą. 2003

Budynki przyległe do pałacu na tzw. podwórzu oraz fragmenty alei wjazdowej, będące częścią Folwarku Komorów, w 1996 roku sprzedano wraz z gruntem działki nr ew.1/2 prywatnemu właścicielowi, z przeznaczeniem na budowę osiedla domków jednorodzinnych. Wszystkie, istniejące jeszcze, historyczne budynki gospodarcze folwarku wyburzono a teren podzielono na mniejsze działki budowlane.

Trzeba tu zaznaczyć, że kolejno następujące w okresie powojennym wydzielenia użytkowe i własnościowe w granicach folwarku dokonywano na planie funkcjonalnym bieżącego sposobu użytkowania terenu i budynków a nie na planie historycznych podziałów geodezyjnych działek oraz układu zabudowy folwarku. Dla doraźnych celów i potrzeb dzielono działki na mniejsze, przeznaczając je na sprzedaż i pod zabudowę, nie licząc się z historycznymi podziałami funkcjonalnymi i geodezyjnymi w obrębie zespołu.

Podupadający i zdewastowany park oraz, przebudowany, wymagający generalnego remontu budynek pałacu, wraz z całą działką nr ew. 1/1, do 2008 roku znajdował się w zarządzie NFOZ i działał jako oddział ZOZ szpitala neurologiczno – psychiatrycznego w Warszawie przy ul. Sobieskiego. Nieużytkowany, przekazany został do dyspozycji Szpitala Psychiatrycznego w Tworkach. Dalsza dewastacja pałacu i degradacja kompozycji parku wynikała już z zaniechania działalności medycznej i opieki. Park otwarty publicznie jest zaniedbany i pozbawiony pielęgnacji, co powoduje zacieranie dawnej kompozycji drzewostanu, dróg i układu wodnego.

Stan obecni i wnioski

Dawny zespół rezydencjonalny pałacu i parku

Park i pałac opisane są jako odrębna nieruchomość KW 35187

Obszar dawnej rezydencji ma wyraźnie zaznaczone, trwale wpisane w krajobraz granice historyczne, wyznaczone przez charakterystyczne linie terenowe: od wschodu granicę stanowi rzeka Utrata, od południa droga na granicy niwy wsi Komorów, od zachodu linia muru i ogrodzeń folwarku Komorowskiego, od północy droga do Pęcic i Sokołowa.

W rejestrze gruntów obszar dawnej rezydencji opisany jest aktualnymi numerami działek 1/3, 1/4 1/5, 1/6, 1/7, 1/8, 1/9, 1/10, 1/11, 1/12, przy czym zaznaczyć należy, że pierwotnie była to jedna działka 1/1, z której nastąpiło współczesne wydzielenie działek 1/4 - 1/12 jako regulacja (wyprostowanie) granicy działki Folwarku Komorów A przed jej podziałem.

Powyższe wydzielenie działek 1/4 - 1/12 z granic parku zabytkowego jest niewłaściwe pod względem konserwatorskim, zniekształcającym historyczny podział terenu – granica pomiędzy parkiem i folwarkiem biegła linią łamaną, odzwierciedlającą położenie budynków folwarku. Linia dawnej granicy jest w terenie czytelna, zaznaczona relikdami murów i ogrodzeń.

Przestrzennie, kompozycyjnie i funkcjonalnie obszar rezydencji historycznie dzielił się na trzy części – część mieszkalną z pałacem, oficyną i dziedzińcem reprezentacyjnym, dalej, komponowany park spacerowy, z bogatym drzewostanem, ze stawami i wyspą na stawie, kanałami, mostkami i altaną, oraz część pejzażową

NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel. +48 22 826 02 39, 22 826 92 47, fax: +48 22 826 17 14
e-mail: info@nid.pl
www.zabytek.pl, www.nid.pl

łąk na których zgodnie z kanonem sztuki ogrodowej początku XX wieku zakładano sady, będące częścią kompozycji parku¹¹.

Wskazać tu należy na niefortunne opisanie granic oraz form użytkowania terenu parku w dokumentacji ewidencji parku¹² – odnoszące się do stanu zagospodarowania w dniu sporządzenia opisu, wynikające z niedostatecznego rozpoznania historycznego i terenowego oraz błędnej interpretacji w terenie.

Opisany w ewidencji obszar parku zabytkowego ogranicza się wyłącznie do zadrzewionego terenu przyległego do pałacu. W istocie park komorowski obejmował teren o powierzchni ponad 10 ha z wyraźnie zaznaczonymi w terenie, charakterystycznymi liniami terenowymi, na południe sięgając stawu na Utracie.

W stanie obecnym, budynek pałacu jest całkowicie przebudowany i pozbawiony cech historycznych. Nie istnieją dawne zabudowania funkcjonalne oficyn, w ich miejscu zbudowano współczesny budynek mieszkalny dla pracowników szpitala.

Zachowana jest brama wjazdowa ze stalowymi wrotami, kute ogrodzenie wzdłuż ulicy Sanatoryjnej wymieniono na murowane z cegieł.

Czytelny jest dawny układ dziedzińca reprezentacyjnego z widocznym kształtem podjazdu i oryginalnym układem drzewostanu. Wymieniono nawierzchnię podjazdu kładąc „trylinkę”. Po południowej stronie pałacu zachował się fragment schodów i kamiennej obudowy tarasu.

W parku zachowana jest w pełni kompozycja stawów i kanałów zasilających, łączących stawy z rzeką Utratą. W stawach utrzymywane jest lustro wody, kanały są znacznie zamulone.

Zachowana jest znaczna ilość starodrzewu parkowego, w tym kompozycja drzew iglastych nad stawem głównym, klomb na wyspie na małym stawie, oraz pojedyncze, wyróżniające się drzewa soliterowe. Drzewostan jest zniszczony i zaniedbany, z licznymi wiatrołomami, przerośnięty samosiewem młodych drzew sukcesyjnych. Układ ścieżek parkowych jest mało czytelny, zarośnięty samosiewem.

W parku nie zachowało się dawne wyposażenie altan, pawilonów ogrodowych i mostków.

Brama wjazdowa, dziedzińiec reprezentacyjny z oryginalną kompozycją drzew

¹¹ Porównaj kompozycje ogrodów dworskich wg Franciszka Szaniora, Stefana Celichowskiego, Jana Rogowicza. Planiści początku XX wieku wywodzili się z kręgu ogrodników – pomologów a sad był utożsamieniem tradycyjnego polskiego ogrodu dworskiego, łączącego w kompozycji walor estetyczny z wartością użytkową.

¹² Zeszyt ewidencyjny parku zabytkowego w Komorowie. Park w Komorowie, Katalog parków st. województwa warszawskiego. J. Olizar, T. Szymanowski, K. Florczak, B. Narkiewicz-Jodki, T. Firlej, E. Lachowska, 1977.

NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel. +48 22 826 02 39, 22 826 92 47, fax: +48 22 826 17 14
e-mail: info@nid.pl
www.zabytek.pl, www.nid.pl

Przebudowany budynek pałacu, współczesny budynek mieszkalny na dziedzińcu

Widok d. pałacu od strony ogrodu, schody i taras ogrodowy dawnego urządzenia terenu

Duży staw

Komponowane grupy drzew nad dużym stawem

NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel. +48 22 826 02 39, 22 826 92 47, fax: +48 22 826 17 14
e-mail: info@nid.pl
www.zabytek.pl, www.nid.pl

Mały staw z wyspą, mała sadzawka i kanał parkowy

Rzeka Utrata na granicy parku, kaskada kamienna na rzece

Zarośnięte samosiewem alejki parkowe

Fragment kompozycji parku nad stawem, perspektywa zewnętrznego krajobrazu widoczna z parku

NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
 tel. +48 22 826 02 39, 22 826 92 47, fax: +48 22 826 17 14
 e-mail: info@nid.pl
www.zabytek.pl, www.nid.pl

Mapa ewidencyjna 1:10 000

Uwidoczniony podział działek ewidencyjnych w obrębie dawnego założenia.

Linią czerwoną wykreślono pierwotne granice działek 1/1 rezydencji z parkiem wg KW 35187 i 1/2 folwarku wg KW 43693

W opinii Narodowego Instytutu Dziedzictwa, wartość historyczna dawnego założenia rezydencjonalnego w Komorowie, stan zachowania historycznej formy kompozycji przestrzennej parku oraz oryginalnej substancji drzewostanu w pierwotnych granicach założenia, spełnia przesłanki do wpisania parku do rejestru zabytków. Proponowany obszar obejmuje działki 1/3 (park), 1/4 1/5, 1/6, 1/7, 1/8, 1/9, 1/10, 1/11, 1/12 (współczesne wydzielenie jako regulacja granicy) oraz część działki 430/2 - rzeka Utrata w przebiegu granicy parku. Całkowicie przebudowany i pozbawiony cech historycznych pałac oraz współczesny budynek mieszkalny nie są objęte planowaną ochroną konserwatorską.

Folwark Komorów A

Folwark pierwotnie zajmował działkę 1/2 z zabudowaniami gospodarczymi, administracyjnymi i przylegającymi do folwarku w granicach działki polami i pastwiskami. W granicach działki folwarku znajdowało się podwórze z fragmentem alei wjazdowej i bramami. Opisany jest jako odrębna nieruchomość KW 43693.

Teren ma bardzo wyraźne granice, utrwalone charakterystycznymi liniami terenowymi: od wschodu granicą parku pałacowego z relikwiami murów i ogrodzeń, od południa droga na granicy dawnej wsi Komorów, od zachodu Aleją Lipową, od północy linia drogi do Sokołowa (ulica Sanatoryjna). Cały teren dawnego folwarku znajduje się na obszarze ustanowionego Zespołu przyrodniczo-krajobrazowego wsi Komorów.

Teren w stanie obecnym, wg rejestru gruntów podzielony jest na małe działki.

NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel. +48 22 826 02 39, 22 826 92 47, fax: +48 22 826 17 14
e-mail: info@nid.pl
www.zabytek.pl, www.nid.pl

- Nr. 560, 561, 562, 633, 634, część 653/6 i część 560/2 stanowiące tzw. podwórze wjazdowe. Należy tu zwrócić uwagę na niezgodność przebiegu ogrodzeń działek z podziałem geodezyjnym.
- Nr. 565 – 574 wydzielone z działki 1/2 dawnego folwarku i zabudowane domami jednorodzinnymi.
- Nr. 575 – 665 i 1/4 – 1/12 będące współczesnym, ignorującym historyczny układ folwarku podziałem na działki budowlane, przy czym wydzielone działki 1/4 – 1/12 z zachowanymi relikwiami muru są częścią historycznego parku zabytkowego.

Część wydzielonych działek pozostaje zabudowana współczesnymi jednorodzinnymi domami mieszkalnymi, zasadnicza część terenu dawnego folwarku, po rozebraniu zabudowań gospodarczych jest nieużytkowana i przeznaczona w MPZP pod zabudowę.

W opinii Narodowego Instytutu Dziedzictwa, ze względu na znaczące przekształcenia terenu, brak historycznej zabudowy gospodarczej dawnego folwarku i częściową jego zabudowę, nie ma przesłanek do wpisania całego terenu folwarku do rejestru zabytków. Zasadnym jest natomiast, wpisanie do rejestru zabytków jako części parku, fragmentu terenu dawnego podwórca wjazdowego przed bramą, stanowiącego historyczną drogę wjazdu (dzisiaj niezagospodarowany teren w osiowym przedłużeniu Alei Marii Dąbrowskiej na odcinku od Alei Starych Lip do granicy parku komorowskiego), obejmującego działki 633, 634, oraz części działek 561, 562, 563/6, 560/2.

Widok z Alei Marii Dąbrowskiej w kierunku parku, zadrzewienia sukcesyjne przesłaniające widok

Przebieg dawnego podwórca wjazdowego z widokiem na park i zabudowa w obrębie podwórca

NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
 tel. +48 22 826 02 39, 22 826 92 47, fax: +48 22 826 17 14
 e-mail: info@nid.pl
 www.zabytek.pl, www.nid.pl

Współczesna zabudowa mieszkaniowa na terenie dawnego folwarku, widok od strony podwórca wjazdowego i od strony parku

Aleja Marii Dąbrowskiej, dawna droga do Helenowa

Droga helenowska, fot. z okresu międzywojennego.

Droga łącząca rezydencję w Helenowie z dworem i folwarkiem w Komorowie, w pierwotnym kształcie wysadzana była brzożami, a na odcinku dojazdu do dworu i folwarku Komorów lipami jako reprezentacyjna aleja.

Ok. 1925 roku na odcinku planowanego Miasta Ogrodu Komorów obsadzona była podwójnymi rzędami lip po obu stronach drogi, z szerokimi chodnikami pod drzewami.

W aktualnym stanie zachowany jest oryginalny przebieg drogi w całej długości od Helenowa do Komorowa, oraz w części dawne obsadzenia:

Na odcinku od Helenowa do torów kolejki WKD (2000 m) zachowane są nieliczne drzewa dawnego obsadzenia (brzoza brodawkowata), w układzie czytelnych nadal rzędów.

Na odcinku od torów kolejki WKD do ulicy Kotońskiego (400 m) zachowany jest podwójny rząd drzew po południowej stronie drogi (lipa drobnolistna i klon zwyczajny), z chodnikiem.

Na odcinku od ul. Kotońskiego do ul. Podhalańskiej (300 m) zachowany jest podwójny rząd drzew po północnej stronie drogi (lipa drobnolistna i klon zwyczajny), bez chodnika, z pasem trawników pod koronami drzew.

Na odcinku od ul. Podhalańskiej do Al. Starych Lip (500 m) zachowane są oba rzędy drzew alejowego obsadzenia drogi (lipa drobnolistna, kasztanowiec zwyczajny), uznane za pomnik przyrody, z chodnikami po obu stronach ulicy.

Na odcinku od Al. Starych Lip do granicy parku, w obrębie dawnego podwórca wjazdowego, drzewa, nawierzchnie i elementy zagospodarowania nie zachowały się. Aleja Marii Dąbrowskiej zachowuje oryginalną formę przestrzenną ulicy jako promenady spacerowej miasta-ogrodu, z szerokimi pasami terenu pomiędzy jezdnią a granicą posesji, rezerwowanymi na chodniki. Wszystkie uzupełnienia ubytków drzew mają charakter kontynuacji historycznej.

NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel. +48 22 826 02 39, 22 826 92 47, fax: +48 22 826 17 14
e-mail: info@nid.pl
www.zabytek.pl, www.nid.pl

W opinii Narodowego Instytutu Dziedzictwa, wartość historyczna dawnej drogi helenowskiej, obecnie Alei Marii Dąbrowskiej w Komorowie, stan zachowania historycznej formy oraz oryginalnej substancji drzewostanu, stanowi przesłankę do wpisania ulicy do rejestru zabytków jako części dawnego założenia przestrzennego Helenowa i Komorowa, na odcinku od bramy rezydencji w Helenowie, do Alei Starych Lip w Komorowie. Proponowany obszar obejmuje działki 744/3 (Aleja Marii Dąbrowskiej), części działek 844 i 845/40, działki 744/6, 716/15, 735 (ulica Brzozowa) i 64 (ulica Brzozowa)

Ulica Brzozowa, widok w kierunku Helenowa, w tle brama pałacu w Helenowie widok w kierunku Komorowa, relikty dawnego obsadzenia brzozowego.

Aleja Marii Dąbrowskiej od torów WKD do ul. Kotońskiego, strona południowa. Zachowane oryginalne obsadzenie podwójnej alei.

Aleja Marii Dąbrowskiej pomiędzy ul. Kotońskiego a ul. Podhalańską, strona północna. Zachowane oryginalne obsadzenie podwójnej alei.

NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel. +48 22 826 02 39, 22 826 92 47, fax: +48 22 826 17 14
e-mail: info@nid.pl
www.zabytek.pl, www.nid.pl

Aleja Marii Dąbrowskiej pomiędzy ul. Podhalańską a Aleją Starych Lip, widok w kierunku Helenowa, widok w kierunku folwarku Komorów, zachowane oryginalne obsadzenie alejowe.

Aleja Marii Dąbrowskiej, zbieg z Aleją starych Lip, widok w kierunku folwarku Komorów i pałacu, zbieg z torami WKD

Maciej Świątkowski
dr inż. architekt krajobrazu

Wybrane materiały źródłowe i literatura

- W. Plapis. Sprawozdanie Zakładu Architektury Krajobrazu Politechniki Warszawskiej za lata 1954-1956. (w): Kwartalnik Architektury i Urbanistyki 2/1957.
- L. Majdecki. Rejestr Ogrodów Polskich. T.1. Warszawa 1964.
- J. Olizar z zespołem. Park w Komorowie, Warszawa 1977
- Z. Kowalewicz. Józef Markowicz i jego rodzina w Komorowie. 2007.
- Z. Kowalewicz. Komorów na mapach. 2009.
- M. Świątkowski. Folwark Komorów a pałac i park w Komorowie, analiza historyczna funkcjonalno-przestrzenna. Warszawa, 2009.

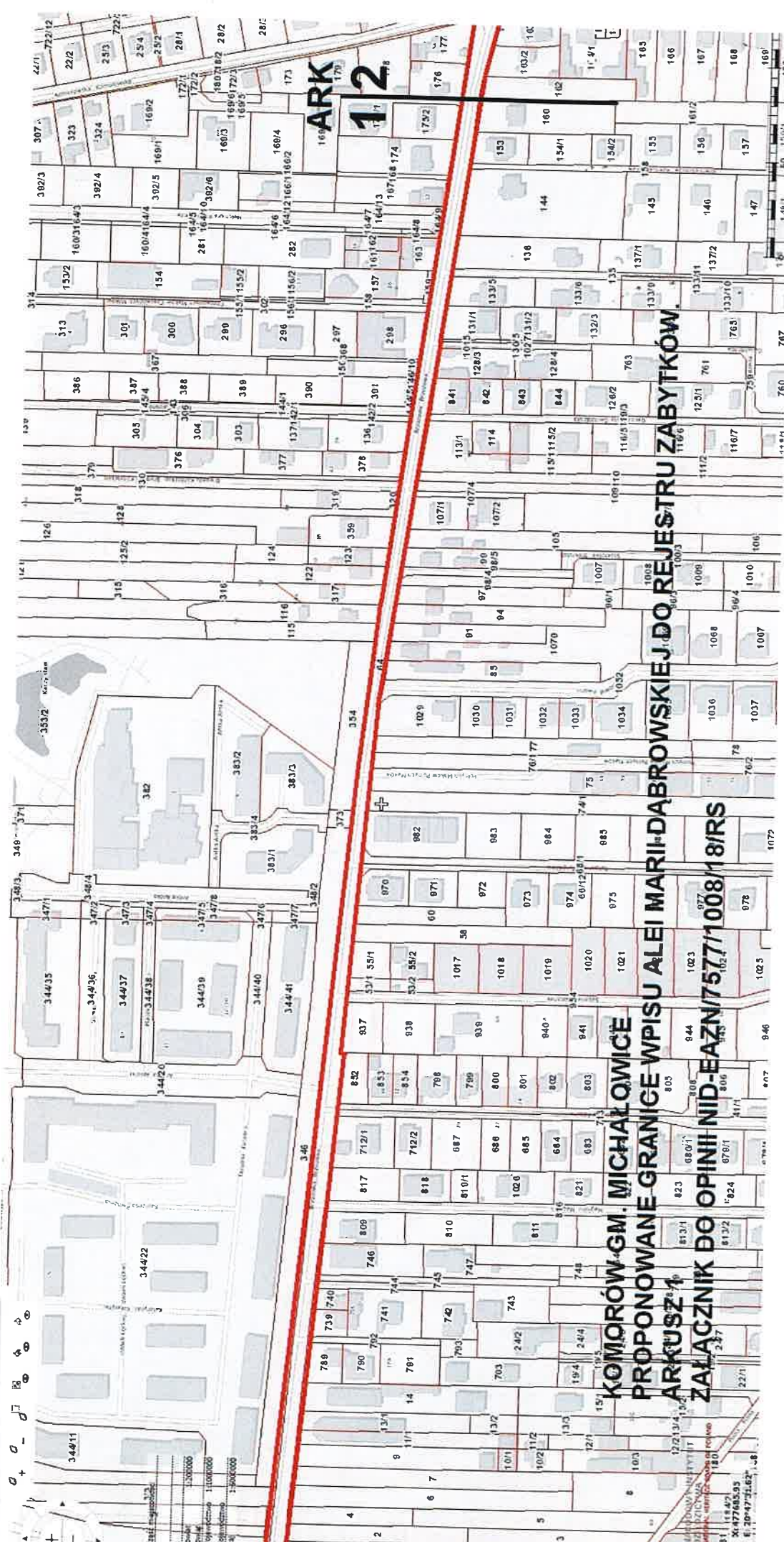
NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel. +48 22 826 02 39, 22 826 92 47, fax: +48 22 826 17 14
e-mail: info@nid.pl
www.zabytek.pl, www.nid.pl

KOMORÓW GM. MICHAŁOWICE PROPONOWANE GRANICE WPISU PARKU DO REJESTRU ZABYTKÓW ZAŁĄCZNIK DO OPINII NID-EAZN/7577/1008/18/RS

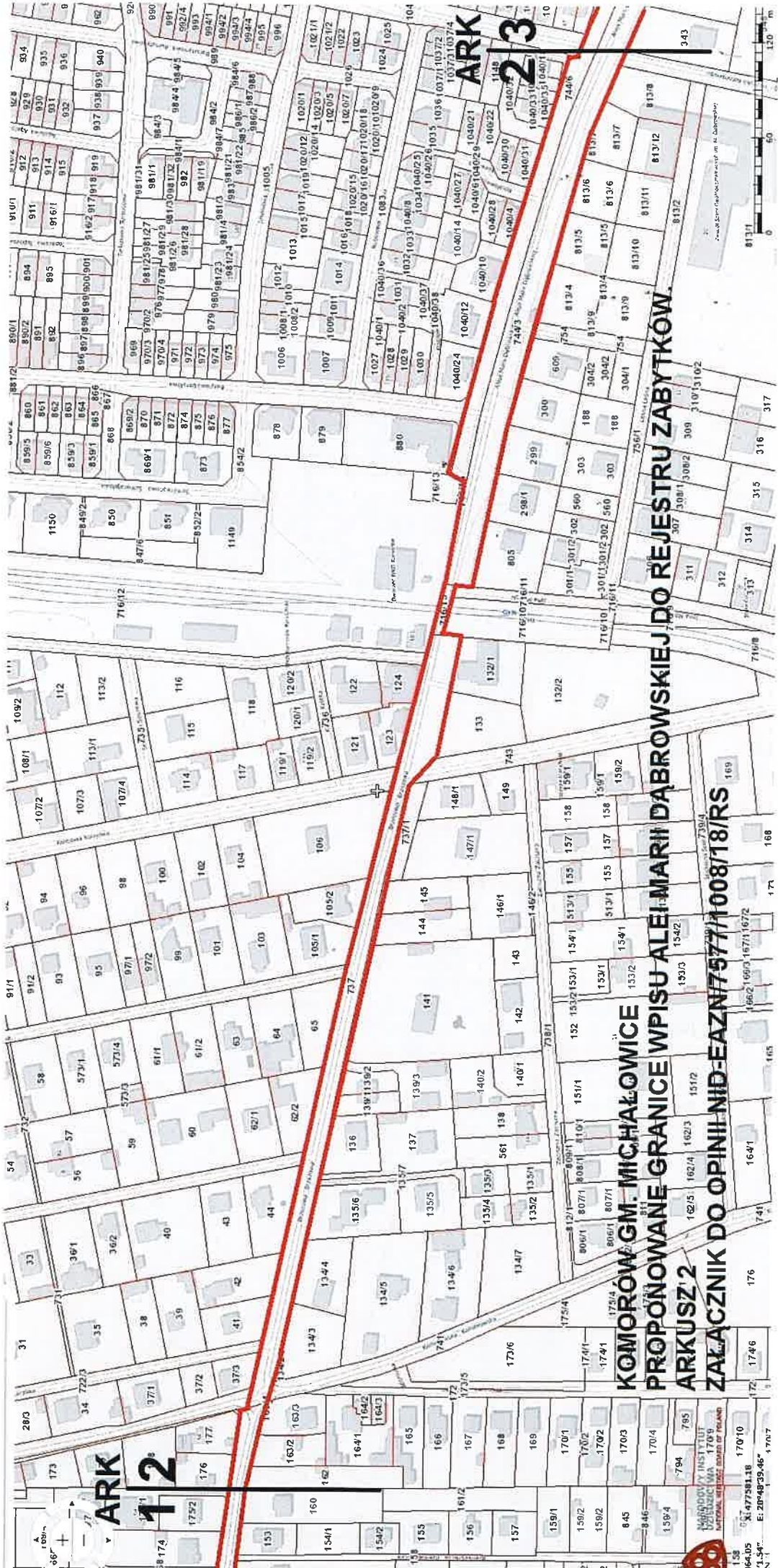

ARK 12

**KOMORÓW-GM. MICHAŁOWICE
 PROPONOWANE GRANICE WPISU ALEI MARII DABROWSKIEJ DO REJESTRU ZABYTKÓW.
 ARKUSZ 1
 ZAŁĄCZNIK DO OPINII NID-EAZN/75771/008/18/RS**

Skala 1:500
 Projekt: 1:500
 Wymiary: 1:1000000
 Waga: 1:3000000
 Data: 2018-08-24
 Nr: 20-47-25.62-1-8

181 111 403
 20-47-25.62-1-8
 20-47-25.62-1-8
 20-47-25.62-1-8

KOMORÓW GM. MICHAŁOWICE
PROPOŃOWANE GRANICE WPISU ALIENARIUM DĄBROWSKIEJ DO REJESTRU ZABYTKÓW
ARKUSZ 2
ZAKAŁCZNIK DO OPINI NID-EAZN/7577/1008/18/RS

MIĘDZYNARODOWY INSTYTUT
 GEODEZYJNY I KARTOGRAFICZNY
 WARSZAWA 17-09
 NATIONAL GEODETIC INSTITUTE OF POLAND

158 01.4772581.18 17010
 0931.54c E: 2048259.45 1707

KOMORÓW GM. MICHALOWICE
PROPONOWANE GRANICE WPISU ALEI MARII DĄBROWSKIEJ
DO REJESTRU ZABYTKÓW ARKUSZ 3
ZALĄCZNIK DO OPINII NID-EAZN/7577/1008/18/RS

ARK
2/3

355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

3525.82 XI-477403.81
 229.54,77 II-EI.20.02.018.81
 1451431